

Takács Zsuzsa: Jaj a győztesnek

*Megvakítottunk? Szemmel tartasz.
Kifosztottunk? Meggazdagodtál.*

(Pilinszky: Egy KZ-láger falára)

A napjainkra a magyarban is meghonosodott, magyarázatra sem szoruló 'lúzer' rosszálló árnyalata jól tükrözi a közvélekedésben bekövetkezett szemléletváltozást, mely nem a pórul járt vesztes, hanem a bármilyen eszközzel felülkerekedő győztes pártjára áll. Ha ugyan szemléletváltozásról van szó, és nem a vesztes iránt mindig is érzett, általános ellenszenvről, aminek azelőtt a társadalmi normák miatti gyáva letagadását, de mára – a kétes társadalmi normák miatt – éppen nyílt megvallását tapasztaljuk.

Tengelyi László A bűn mint sorseseemény című könyvének A rossz a bűntapasztalatban fejezetében Kant a megbánás jelenségéről szóló megállapításából indul ki. A gyakorlati ész kritikájában Kant azt állítja, hogy a múltban megesett bűn tetteink visszafordíthatatlanságával szembesít minket, s ezért hiába ítéljük úgy, hogy – szigorúan ebből a szempontból – „a megbánás üres,,, gyakorlati szempontból, az ész nem ismer időkülönbséget a tetteshez tartozó bűn megítélésekor. Kant szövegének ismerete nélkül is ismerjük mindannyian a nyugtalanító érzést, mely elfog minket a bűn elkövetése előtti pillanatban, halljuk az időn kívüli tartományból érkező kopogást az ajtón. Arany balladái éppúgy az áldozat sorsán már nem változtató, de a „győztes,, lelki üdve szempontjából elengedhetetlen vezeklés történeteit foglalják versbe, mint a bűnről és bűnhődésről oly sokat tudó Tolsztoj és Dosztojevszkij regényei.

A klasszikus orosz regényirodalom két felülmúlhatatlan szerzője kortárs olvasóik százezrei előtt tárták fel a bűn természetét, és keresték hőseik megtisztulásának útját. Démonaik ismeretében mind a ketten, tegyük hozzá, életük végéig csatázva ellenük, nehogy bárki összetéveszse írói éleslátásukat a bírói tévedhetetlenség álszent magatartásával. Jó példa erre a közönyben élő, de bűnére hideglelős biztonsággal ráismerő, gazdag és közmegbecsülésnek örvendő herceg története Tolsztoj Feltámadás című regényében. A herceg, Nyehjudov, teherbe ejt, majd cserben hagy egy cselédlányt, akit gazdája ezért elkergetnek otthonról. Évek múlva találkozik vele újra, amikor a gyilkosság gyanújába kevert lány, Katyusa felett bírósági ülnökként ítélnie kell. A lány gyámoltalan védekezését hallgatva a herceg, mintegy a megtisztulás első létrafokára lépve, elsírja magát a nyilvánosság előtt, majd – az ember megindító gyámoltalanságával – sírása leplezésére előveszi zsebkendőjét, és orrot fúj. Ezt követően megtesz mindent az el nem követett bűnért tévedésből elítélt lány perújrafelvétele érdekében. Második lépésként eljut bűntudatának felismerésétől a bűnbánat gyakorlásának elkezdéséhez: a szégyent magára vállalva bevallja ismerőseinek, hogy ő a vétkes, és feleségül akarja venni a lányt. Harmadszorra közli a bírósággal, hogy mindenfajta hivatalos ítélezést hasztalannak, sőt, erkölcstelennek tart, s ezzel kiteszi magát annak, hogy bolondnak tartsa a környezete. Negyedik lépésével elkezd a nyilvánosság előtti hosszú vezeklését. Elviseli a lány magakelletését, pénzsóvárságát és megvetését. Felismeri, hogy „a lány halott,,, de kitart elhatározása mellett, hogy feleségül veszi. Ötödszörre magára vállalja más ártatlanul elítéltek ügyének szószólói szerepét. A hatodik létrafokon: szétosztja birtokát a parasztok között. Úgy dönt, hogy elkótyavetyélt kastélyából mindössze egy fiatalkori fényképet visz magával, de a tiszta szerelmüket felidéző képet is odaadja végül Katyusának. Hatodszorra: lemond vonzalmáról, melyet egy társaságabeli fiatal nő iránt érez, s mely – kísértő lehetőségként – utat nyitna régi élete kényelmébe. A hetedik létrafokra lépve: búskomorság keríti hatalmába. Úgy látja, hogy hasztalan próbálja legyőzni a Gonoszt, minden jószándéka a visszájára fordul, hogy Katyusát nem menti meg a gyilkossági ügyben nyilvánvaló ártatlansága. Nyolcadszorra: elindul a száműzött fegyenc csapat kísérelőjeként Szibériába. A kilencedik létrafokon lemond a szenvedésben megtisztult, szívének újra kedves Katyusáról, mert a lány szerelemre lobbant egy politikai fogoly iránt. Tizedik lépésként: a bűnözők leplezetlen züllöttsége és iránta érzett megvetése megtapasztalása ellenére is már úgy látja, hogy az emberek szánják és szeretik egymást. A tizenegyedik létrafokon, amikor megérkezik Katyusa enyhébb ítéletének híre, hiába bizonyosodik meg afelől, hogy a lány a miatta érzett szeretettől indítva tesz le házasságkötésükről, belenyugszik annak döntésébe. A tizenkettedik létrafokon ráébred, hogy „a hegyi beszédben,, leírt parancsokat betartva az ember eléri a „Legfőbb Jót,, ami a misztika nyelvén azt jelenti, hogy találkozik Istenével.

A misztikus irodalom tíz létrafoka helyett az általam önkényes módon tizenkét fokúra tagolt tolsztoji megtisztulás-történet biztatóan kerek. „Ettől az éjszakától fogva új élet kezdődött Nyehjudov számára, – írja regénye végén Tolsztoj. Naplójából tudjuk azonban, hogy a világnézete és hite közötti harc távolról sem zárult egyértelmű módon. Könnyen lehet, hogy a kétes hírű Gorkijnak van igaza, amikor levelében azt írja, hogy Tolsztoj megingathatatlanul közönyös az emberek iránt. Viselkedése, ebben az esetben, a hit kegyelme által meg nem erősített hitvallókéhoz hasonlít. Ha Tolsztoj nehéz természetét az írón mindig felülkerekedő ellenfélnek képzeljük el, elmondhatjuk, hogy regényében a „lelki,, ember ül diadalt az „elvi,, emberen. Bizonyítékként arra a képtelen állításra, hogy a szenvedő ember képes arra, hogy átlépje önmaga árnyékát.

A magyar írók közül feltehetőleg Pilinszky tud a legtöbbet arról, hogy milyen a porig égett, második világháborús város hamuerdeje, amelyre nem égbolt, hanem vakító üresség feszül. Negyvenötben az összeomló Németországot járva fiatal katonaként fölméri a látványt, ennek leírásából, majd az egyszeri leírás szüntelen korrekciójából építi évtizedeken át írói világát. A részletekből – a madarak helyett a felszabadult tollcsomók szárnyalásából, a deszkabódéból előlépő őr ruházatából, az emberekként fagyott tekintetű krétafehér vázak őgyelgéséből – alkotja meg világát. A győztesnek induló vesztes magányát és a veszteségből győzelmet kovácsoló legyőzött tétova diadalát a múlt század magyar költői között aligha követi nyomon nála érzékenyebben más. '67-ben közreadott rövid írásában¹ Jákob és Ézsau történetét értelmezi. Az Ószövetség a testvérkonfliktus archetipikus történetét, mint tudjuk, a feloldás gesztusával zárja. Hiszen az elsőszülöttséget egy tál lencséért megvásárló, az apja áldását csellel elnyerő Jákob „úgy fut el otthonról, mint a tolvaj,, írja Pilinszky, Ézsau viszont „a testi ember gyilkos haragjával s a rászedettek keserű könnyével,, távozik. Amikor évek múlva újra találkoznak a testvérek, Ézsau elsírja magát, Jákob pedig, ahogyan a Bibliában áll: „előre menvén, hétszer hajtá meg magát földig, míg bátyja közeledett,,. A győztes és legyőzött összecsapása azonban általában ritkán – és a történelem során pedig sohasem – fejeződik be a rászedett kiengesztelésével. A legyőzött panasza aligha talál értő fülekre, inkább az „igazság védelmében,, támadt bosszú gondolata él a követőkben. Salamon ítélete – hogy egy másik ószövetségi történetet idézzünk -, amikor a király a gyermeke védelmében a gyermekről lemondani kész anyának, tehát a vesztesre álló félnek ítéli a kisdedet szintűgy, kivételként erősíti ezt a gyászos szabályt.

Pilinszky ismertette meg olvasóit egyébként Simone Weil névvel is, akinek híre a költő vallomásai nyomán terjedt el itthon, és könyve, a részben Pilinszky fordította Ami személyes, és ami szent kultuszkönyvvé is vált hamarosan.² A kötet Töredékek a görög kútából című esszéjében olvashatjuk Weil sokat idézett következő mondatát: „A legyőzött épp oly szerencsétlenség a győztesnek, mint a győztes a legyőzöttnek,,. A magyar olvasó evidenciaként ismer az állítás történelmi igazára, akár Haynau példájára gondol, aki a szabadságharc után földbe döngölt, megalázott ország vidéki nyugalmban próbált otthonra találni, de nem csak magyarországi házában, még angliai gyárlátogatásán sem talált nyugalomra. Akár ha a 20. századi Vida Ferencnek, a Nagy Imre-per vérbírájának esetét idézi, aki zárt spaletták mögött, elsötétített lakásban rettegve élte utolsó éveit. A néhány éve nyilvánosságra került, a Kádár utolsó éveit bemutató hangdokumentum éppígy – az előzőhöz hasonlatos – kísértetjárta, történelmi világot idéz. A mára csaknem történelmi figurává homályosult Kádár élete végén nem merte néven nevezni legitim miniszterelnök vetélytársát, és

áldozatát. Róla beszélve megriadt a szó erejétől, és „az az ember,,, motyogta neve említése helyett.

Ám térjünk vissza a történelmi felsorolást lezáró példa, a leépült öregember lelkiismeretének nem is olyan rég megesett háborgásától az irgalmat nem ismerő győztes jövőjének elgondolásához. Szolzszenyicin Húsvéti Körmenetének³ szintén a közelmúltból származó, rövid prózái között találjuk a később Rákosztály című regényében is szereplő leírást. A betegségétől embertelenül felpuffadt veterán, mint később kiderül: hivatásos gyilkos, Bobrov történetét mondja el az író személyes tapasztalatai alapján. A Bobrov kórházi felvétele érdekében közbenjáró író, akkor még politikai fogoly Szolzszenyicin átveszi a veterán kezéből az igazolást, melyből kiderül, hogy tulajdonosa saját kezűleg mészárolta le a szovjethatalom ellenségeit. Bobrov ettől az írástól reméli kórházi felvételét. „A kezére meredtem – írja Szolzszenyicin -, oly kicsi jobb kezére, melyen vastagon dudorodtak ki az erek, s az izületei úgy megdagadtak, hogy nem bírta elővenni ... az igazolást. Emlékeztem arra a divatra, ahogy a gyalogost lóhátról ferdén kettéhasították... Furcsa... Most pedig nem bírja megtartani a levéltárcát., A sors, mintegy az igazságszolgáltatás mulasztását pótolva, testi kínok elszenvedésére ítéli Bobrovot, s halmazati büntetésül arra a kiszolgáltatottságra, amelyben súlyos betegként immár, neki is osztoznia kell a szovjet állam többi alattvalójával. Szolzszenyicin katartikus novellájában a bűnhődés jóhírét közli igazságérzetében megsértett olvasójával.

Ismerek egy 50-es évekbeli történetet, amely a görög sorsdrámák kérlelhetetlen műfaji szabályaival két évtized múlva teljesítette be az ideig-óráig győztes tragédiáját. '89-ben vagy néhány évvel később olvastam róla valamelyik újságban, és meg is jegyeztem a kiváló tényfeltáró újságíró, Zsugán István nevét. A mindennapinak induló történet nem politikai kihágásként ütközött a diktatúra parancsaiba. Az abortusz tilalom megszegése volt ebben az esetben a törvénytelen cselekedet. Egy asszony és férje felkeresett egy nőgyógyászt, azzal a kéréssel, hogy szakítsa meg a terhességet. A beavatkozás megtörtént, az illegális műtét résztvevőit senki nem jelentette föl. Az alattvalói életébe beleavatkozó diktatúra, mely nem az emberi élet tiszteletéből indult ki, hanem a hadra fogható fiatalok számának növelésében gondolkodott, úgy tetszett, vesztésként kerül ki az egyén és állam konfliktusából. A szereplők: az asszony és a férje, továbbá az orvos, aki szánalomból vagy pénzért elvégezte a beavatkozást, nyertesnek tekinthette magát. Mindaddig, amíg a fogantatásához kilenc hónapra meg nem született a kisfiú, akinek hiányzott a fél karja. A tragédia minden borzalmát kihagyva, nem beszélek az újszülött arcán húzódó forradásról, hiszen a lehető leghidegebben kell összefoglalnom anya és fia históriáját ahhoz, hogy ne váljon elmesélhető rémtörténétté az egész. Kérem, hogy így olvassák a történetet. A szülők hamarosan elváltak. A gyermeket az anya a nagymama segítségével nevelte fel. A fiú, anyjának lelkiismeretfurdalásból következő, esztelen kényeztetése következtében környezete rémévé vált. Egy alkalommal, amikor megjelent nagymamájánál, és ki tudja, hányadszor pénzt követelve fenyegetőzött, az öregasszony elmondta, mitől vált nyomorékká. A fiú hazament és leszúrta anyját.

Ha írásom elején azt mondtam, hogy a bűnelkövető későbbi vezeklése nem változtat a megtörténteken, módosítanom kell ezt az ellentmondást nem tűrő megállapítást. Bár Kant állítása szerint – ahogyan idéztük – „a múltban megesett bűn tetteink visszafordíthatatlanságával szembesít minket,,, el tudom képzelni, hogy a bűn későbbi megbánásának gondolata – a „bocsáss meg nekik, mert nem tudják, mit cselekszenek,,

analógiájára – felmerül az áldozatban, és szenvedését enyhíti. Hogy a történetünkben szereplő vezeklő bűnös és áldozat, akiről magunk sem tudjuk, melyikük melyik inkább, Isten előtt egymásért könyörög.

Jegyzetek

1Új Ember, 1967. április 2.

2Vigilia, Budapest, 1983.

3Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994. Az a jobb kéz. (Szabó Mária fordítása.)

Forrás: Vigilia 2008-október